

Dialog międzypokoleniowy i partycypacja obywatelska we wdrażaniu koncepcji miast i gmin przyjaznych starzeniu się: Wnioski dla samorządowej polityki publicznej

Klimczuk, Andrzej

Veröffentlichungsversion / Published Version

Sammelwerksbeitrag / collection article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Klimczuk, A. (2023). Dialog międzypokoleniowy i partycypacja obywatelska we wdrażaniu koncepcji miast i gmin przyjaznych starzeniu się: Wnioski dla samorządowej polityki publicznej. In *Terra Incognita: Obszar ekonomicznego władztwa samorządu terytorialnego a rola związków zawodowych* (pp. 119-137). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-91228-3>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more information see: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Dialog międzypokoleniowy i partycypacja obywatelska we wdrażaniu koncepcji miast i gmin przyjaznych starzeniu się. Wnioski dla samorządowej polityki publicznej

ANDRZEJ KLIMCZUK⁴⁰

Streszczenie

W ostatnich latach obserwujemy intensywną debatę publiczną dotyczącą implementacji koncepcji miast i gmin przyjaznych starzeniu się (*age-friendly cities and communities*) oraz jej nowszej i szerszej odsłony związanej z inteligentnymi i zdrowymi przestrzeniami przyjaznymi starzeniu się (*smart healthy age-friendly environments*, SHAFE). Rozdział koncentruje się na zwięzłym przeglądzie obejmującym te zagadnienia. W pierwszej części artykuł przybliża podstawowe pojęcia i wybrane działania Komisji Europejskiej w obszarze upowszechniania dialogu międzypokoleniowego oraz programowania polityk relacji międzypokoleniowych. Następnie zaprezentowano krótkie omówienia studiów przypadku dotyczące wybranych projektów innowacji społecznych i metodyk mających na celu: (1) wzmocnienie pozycji facylitatorów koncepcji miast i gmin przyjaznych starzeniu się oraz inteligentnych, zdrowych i inkluzywnych przestrzeni; (2) ułatwienie obywatelom, szczególnie osobom starszym, radzenia sobie z sytuacjami kryzysowymi w obszarze zdrowia publicznego; oraz (3) wspieranie głosu seniorów i senierek w podejmowaniu decyzji co do celów i zadań polityk publicznych (współprojektowanie), ich wdrażania (współzarządzanie, współrealizowanie/koprodukcja usług publicznych) oraz ich monitorowania i ewaluacji (współocena). Ostatnia część zawiera rekomendacje dla wybranych podmiotów odpowiedzialnych za politykę publiczną wobec starzenia się ludności oraz propozycje kierunków dalszych badań.

Abstract

In recent years, there has been an intense public debate about the implementation of the age-friendly cities and communities concept as well as its more recent and broader iteration related to smart healthy age-friendly environments

⁴⁰ Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Katedra Polityki Publicznej, e-mail: aklimcz@sgh.waw.pl, ORCID: 0000-0002-8072-1152.

(SHAFE). The first part of the article introduces the basic concepts and current activities of the European Commission in the area of promoting intergenerational dialogue and programming intergenerational relations policies. This discussion is followed by concise analyses of case studies focused on selected social innovation projects and methodologies aimed at: (1) empowering facilitators of the concepts of age-friendly cities and communities as well as smart, healthy and inclusive environments; (2) facilitating citizens, especially older people, to deal with public health crises; and (3) supporting the voice of senior citizens in deciding on the goals and objectives of public policies (co-design), their implementation (governance, co-delivery/co-production of public services) as well as their monitoring and evaluation (co-assessment). The final section contains recommendations for selected entities responsible for public policies on ageing and suggestions for further research directions.

Słowa kluczowe: dialog międzypokoleniowy; inteligentne i zdrowe przestrzenie przyjazne starzeniu się; miasta i gminy przyjazne starzeniu się ludności; partycypacja obywatelska; polityka publiczna wobec starzenia się ludności; społeczeństwo dla ludzi w każdym wieku

Keywords: intergenerational dialogue; smart healthy age-friendly environments; age-friendly cities and communities; citizen participation; public policy on ageing; society for all ages

Wprowadzenie

Niniejszy rozdział jest skoncentrowany na dyskursie publicznym wokół koncepcji miast i gmin przyjaznych starzeniu się (*age-friendly cities and communities*), w tym inteligentnych, zdrowych i inkluzywnych przestrzeni, które w praktyce społeczno-gospodarczej i literaturze przedmiotu określane są też coraz częściej mianem „inteligentnych i zdrowych przestrzeni przyjaznych starzeniu się” (*smart healthy age-friendly environments*, SHAFE). Przyjmuje się tu, że są to przestrzenie, które mogą poprawiać i wspierać niezależność w biegu życia, bez względu na wiek, płeć, stan zdrowia, ograniczenia sprawności, różnice kulturowe i osobiste wybory. W celu opracowywania i projektowania tych przestrzeni i środowisk niezwykle ważne jest uwzględnianie opinii i postaw osób, które mają w nich żyć. Zakłada się tu dążenie do uzyskania wsparcia i akceptacji obywateli dla zastosowania proponowanych rozwiązań.

Rozdział prezentuje kilka podejść do dialogu międzypokoleniowego i partycypacji obywatelskiej ukierunkowanych na tworzenie inteligentnych, zdrowych i inkluzywnych rozwiązań i przestrzeni, w tym innowacji, programów, schematów procedur organizacyjnych, produktów i usług dla ludzi w każdym wieku. W pierwszej kolejności zostaną przedstawione podstawowe pojęcia związane z dialogiem międzypokoleniowym i partycypacją obywatelską w kontekście wdrażania koncepcji „społeczeństwa dla ludzi w każdym

wieku” (*society for all ages*) upowszechnianej przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ). Następnie omówione zostaną wybrane odgórne inicjatywy Komisji Europejskiej (KE) z zakresu programowania i wdrażania polityk relacji międzypokoleniowych oraz cechy bardziej oddolnej Akcji COST (European Cooperation in Science and Technology; Europejski Program Współpracy w Dziedzinie Badań Naukowo-Technicznych), pt. „NET4Age-Friendly: Smart Healthy Age-Friendly Environments” (CA19136) – w obu przypadkach są to inicjatywy ukierunkowane na zmiany na poziomie makro systemu społecznego.

Dalsze sekcje niniejszego rozdziału koncentrują się na badaniu i omawianiu przykładów projektów i metodyk zastosowanych na poziomach mezo i mikro systemu społecznego, które miały różne cele związane z zaangażowaniem i uczestnictwem społecznym oraz identyfikacją czynników sprzyjających powodzeniu wdrażanych projektów. Były to kolejno: (1) wzmocnienie pozycji facylitatorów rozwijających inteligentne, zdrowe i inkluzywne środowiska; (2) upodmiotowienie obywateli w radzeniu sobie z sytuacjami kryzysowymi w obszarze zdrowia publicznego; oraz (3) wspieranie głosów osób starszych w przestrzeni publicznej. W podsumowaniu przybliżono wybrane rekomendacje dla podmiotów polityki publicznej wobec starzenia się ludności (*public policy on ageing; ageing policy*), ze szczególnym uwzględnieniem poziomu lokalnego, oraz wskazówki dotyczące potencjalnych kierunków dalszych badań.

Inteligentne i zdrowe przestrzenie przyjazne starzeniu się – zarys pojęcia

Wyzwania w obrębie różnych sektorów, takich jak np. sektor technologii informacyjno-komunikacyjnych, sektor budowlany, sektory gospodarki komunalnej, sektor ochrony zdrowia i sektor opieki społecznej, są powiązane z wyzwaniami, wobec których stoją obywatele oraz społeczności miast i gmin. Reagowanie na te wyzwania wymaga wspierania wiedzy oraz umiejętności z zakresu tworzenia i rozwoju inteligentnych, zdrowych i inkluzywnych przestrzeni dla obecnych i przyszłych pokoleń, które pozwolą im uczyć się, rozwijać, pracować, uczestniczyć w życiu społecznym i cieszyć się zdrowiem dzięki wykorzystaniu innowacji cyfrowych, rozwiązań z zakresu dostępności oraz elastycznych modeli wsparcia i opieki (por. Chłoń-Domińczak i Hausner 2021).

Społeczności lokalne w samorządach stanowią najbliższe ludziom ekosystemy fizyczne, społeczne i kulturowe, które opierają się na relacjach zaufania, dzielenia się, solidarności i intymności. To w nich ludzie odnajdują odniesienia społeczne, kulturowe i tożsamościowe, socjalizują się i żyją swoim codziennym życiem. To tam dostrzegane są też obiektywne uwarunkowania przestrzenne (np. utrzymanie infrastruktury, dostępność, mobilność, bezpieczeństwo i komfort), które wpływają na jakość życia i dobrobyt obywateli,

szczególnie w kontekście wyzwań środowiskowych, takich jak zmiany klimatu, a tym samym wpływają na funkcjonowanie całych zbiorowości ludzkich (zob. Felczak i in. 2022).

W tym miejscu uznaje się, że inteligentne i zdrowe przestrzenie przyjazne starzeniu się (dalej: SHAFE) wymagają kompleksowego podejścia, które zoptymalizuje projektowanie przestrzeni i środowisk społecznych i fizycznych poprzez wsparcie z wykorzystaniem cyfrowych narzędzi i usług, co pozwoli m.in. zapewnić lepszą opiekę zdrowotną i społeczną, a także będzie promować nie tylko niezależne i samodzielne życie, ale także równość i aktywne uczestnictwo w społeczeństwie (Dantas, van Staalduinen, Illario, Spiru 2021). Pojęcie SHAFE jest zgodne z wytycznymi ONZ dotyczącymi wdrażania Celów Zrównoważonego Rozwoju (CZR), które mają zostać osiągnięte do 2030 r. (UN 2023). Według rekomendacji ONZ zrównoważone środowiska dla ludzi w każdym wieku (wszystkich grup wiekowych, międzypokoleniowe) stanowią podstawę do zapewnienia lepszej przyszłości dla całej ludności świata i rozwiązania większości rosnących wyzwań związanych ze starzeniem się populacji. Główne obszary rozwoju SHAFE, wskazane w tabeli 1, są w szczególności związane z implementacją CZR 3 („Zapewnić wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowe życie oraz promować dobrobyt”) i CZR 11 („Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu”).

Tabela 1. Główne obszary rozwoju inteligentnych i zdrowych przestrzeni przyjaznych starzeniu się

Obywatele	Przestrzenie	Zdrowie i opieka
<ul style="list-style-type: none"> • Posiadanie umiejętności cyfrowych • Posiadanie świadomości i rozumienia korzyści i wyzwań związanych z udostępnianiem swoich danych • Prowadzenie zdrowszych stylów życia (w tym poprzez zwiększanie kompetencji zdrowotnych; <i>health literacy</i>) • Uczestnictwo i zaangażowanie (w życie demokratyczne) • Utrzymanie – lub poprawa – w jak największym stopniu sieci społecznych i relacji 	<ul style="list-style-type: none"> • Modernizacja (<i>retrofitting</i>) i adaptacja zasobów mieszkaniowych • Wspieranie dostępnych i dostosowanych przestrzeni publicznych i transportu • Wdrażanie rozwiązań neutralnych dla klimatu • Promowanie zdrowia i dobrostanu w miejscu pracy 	<ul style="list-style-type: none"> • Promowanie wykorzystania niezawodnych, bezpiecznych i dostępnych dużych zbiorów danych (<i>big data</i>) • Wdrażanie solidnej i interoperacyjnej infrastruktury cyfrowej • Wspieranie zintegrowanych, spersonalizowanych, przystępnych cenowo i skoncentrowanych na osobie/użytkowniku rozwiązań (nowych ścieżek/usług) • Wdrażanie wytycznych i długoterminowych rozwiązań finansowych/modeli biznesowych • Szkolenie specjalistów ds. opieki w zakresie umiejętności cyfrowych
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Dantas, van Staalduinen, Illario, Spiru 2021: 634–635.		

Ponadto koncepcja SHAFE może być interpretowana jako podejście szersze niż inne idee omawiane w literaturze przedmiotu, takie jak np. „życie wspierane przez otoczenie” (*ambient assisted living*, AAL), „inteligentne miasta

przyjazne starzeniu się” (*smart, age-friendly cities*, SAFCC), „starzenie się w miejscu zamieszkania 2.0” (*ageing in place 2.0*, AIP2.0), „inteligentny ekosystem przyjazny starzeniu się” (*smart age-friendly ecosystem*, SAFE) oraz „inteligentne ekologie przyjazne starzeniu się” (*age-friendly smart ecologies*, CASE). Z uwagi na ograniczenia objętości niniejszego rozdziału te konkurencyjne pojęcia zostają tylko zasygnalizowane, bez poddania ich pogłębionej analizie (zob. Klimczuk, Tomczyk 2016; Klimczuk 2017; Marston, van Hoof 2019; Marston, Shore, White 2020).

Powiązania dialogu międzypokoleniowego i partycypacji obywatelskiej z koncepcją „społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku”

W celu rozwoju przestrzeni typu SHAFE szczególnie ważne są zaangażowanie i współpraca z obywatelami. Wysłuchanie głosów mieszkańców podczas fazy konceptualizacji i projektowania (docelowo: współprojektowania; *co-design*) rozwoju przestrzeni i środowisk do życia odpowiada celom polityki relacji międzypokoleniowych (*intergenerational policy*) wywodzącej się z rozwijanej przez ONZ od lat 90. XX w. koncepcji, która znana jest pod hasłem „społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku” (*society for all ages*; szersze opisy i analizy tej koncepcji, zob. Klimczuk 2013, 2017). W ujęciu teoretycznym poprzez politykę relacji międzypokoleniowych rozumieć można zbiory działań ukierunkowane na kształtowanie i wdrażanie określonego kontraktu między pokoleniami (Klimczuk 2013). Polityka ta dotyczy w szczególności ustanawiania i utrzymywania „reżimu” – zasad określających kształt relacji międzypokoleniowych, spisanych lub nie; zasad obecnych w prawie, religii, etyce i obyczaju. Polityka relacji międzypokoleniowych to także prowadzenie dyskursu (negocjowanie z wykorzystaniem argumentów etycznych i ideologicznych) nad skalami, kierunkami i środkami redystrybucji zasobów między generacjami (por. Szukalski 2012). Może być narzucana siłą lub przemocą symboliczną przez jedno pokolenie innym lub tworzona wspólnie poprzez dialog międzypokoleniowy.

W opinii międzynarodowej sieci badawczej „Generations”, poprzez dialog międzypokoleniowy można rozumieć obszar i typ projektów w ramach stosowanej polityki relacji międzypokoleniowych (Lüscher, Klimczuk 2017). W teorii dialog międzypokoleniowy obejmuje członków co najmniej dwóch grup wiekowych, którzy reprezentują różne pokolenia, włączają się we wspólne działania oraz są zaangażowani w projekty, które przynoszą korzyści dla dobra wspólnego. Ponadto dialog ten pozwala na zmotywowanie części uczestników do dalszego samorozwoju i uczenia się („socjalizacja generatywna”), przez co działania te mogą być interpretowane też jako projekty edukacyjne. W związku z tym, że część działań na rzecz dialogu międzypokoleniowego bazuje na inicjatywach obywatelskich, mogą być one także postrzegane jako

przejawy działalności publicznej i politycznej wspieranej (lub nie) przez podmioty rządowe i samorządowe (zgodnie z zasadą pomocniczości/subsydiarności) bądź podmioty komercyjne (np. w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu).

Ponadto polityka relacji międzypokoleniowych może być postrzegana jako idea/koncepcja polityki publicznej wobec starzenia się ludności (Klimczuk 2017), która w różnych dokumentach strategicznych odgrywa rolę konkurencyjną lub uzupełniającą wobec innych idei, takich jak np. aktywne starzenie się lub produktywne starzenie się. Tak rozumiana polityka relacji międzypokoleniowych cechuje się szczególnym naciskiem na: wspieranie sprawiedliwości międzypokoleniowej w ramach działalności podmiotów z różnych sektorów; stymulowanie sprawiedliwości w dystrybucji zasobów między pokoleniami; oraz promowanie integracji wiekowej i „społeczeństwa ponad różnicowaniami wiekowymi” (*ageless society*) poprzez dialog i programy międzypokoleniowe (np. inicjatywy i projekty o charakterze formalnym i nieformalnym).

Idea SHAFE służy także wsparciu rozwoju powołanej przez Światową Organizację Zdrowia (World Health Organization, WHO) w 2010 r. Globalnej Sieci Miast i Społeczności Przyjaznych Starzeniu się (Global Network on Age-Friendly Cities and Communities, GNAFCC). Sieć ta upowszechnia i rozwija model miast i gmin przyjaznych starzeniu się rozumianych jako takie, które wspierają aktywne starzenie się przez tworzenie optymalnych warunków ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i partycypacji w celu podniesienia jakości życia osób starzejących się, w tym poprzez dostosowanie swoich struktur i usług tak, aby były dostępne osobom starszym oraz były związane z mieszkańcami o zróżnicowanych potrzebach i możliwościach samodzielnego podejmowania działań (WHO 2007; zob. także szersze omówienie definicji w: Klimczuk, Tomczyk 2016).

Partycypacja obywatelska wyraźnie wiąże się z wyodrębnionymi przez WHO wymiarami miast i gmin przyjaznych starzeniu się, takimi jak przestrzeń publiczna, transport, mieszkalnictwo, partycypacja społeczna, szacunek i integracja społeczna, aktywność obywatelska oraz wspieranie usług społecznych i zdrowotnych (WHO 2007; WHO Europe 2017). J. van Hoof i in. (2021) przyjął popularną koncepcję „drabiny partycypacji obywatelskiej” autorstwa S.R. Arnstein (1969) za punkt wyjścia do kształtowania różnych ról, które obywatele mogą odgrywać w procesach związanych z rozwojem SHAFE. Arnstein opisała osiem typów ról obywateli, od nieuczestniczenia w przestrzeni publicznej (z uwagi na formy aktywności, takie jak np. manipulacja i „terapia” prowadzona przez decydentów), poprzez tokenizm, po sprawowanie władzy obywatelskiej. Tokenizm podzieliła na informowanie (np. o prawach obywatelskich, ale często o jednokierunkowym przepływie informacji), konsultacje (np. zapraszanie do wyrażania opinii w ankietach, udziału w spotkaniach sąsiedzkich lub dialogu i wysłuchaniach publicznych) oraz pacyfikację/łagodzenie (przyznawanie obywatelom ograniczonego wpływu na decyzje w ramach

zarządów lub komisji). Wyższe poziomy uczestnictwa zgrupowane pod pojęciem władzy obywatelskiej dzielą się na partnerstwo (wspólne planowanie i podejmowanie decyzji poprzez struktury takie jak np. rady polityczne), władzę delegowaną (przekazywanie obywatelom pewnego stopnia kontroli nad np. planami i programami) oraz kontrolę obywatelską (uczestnicy lub mieszkańcy mogą zarządzać programem, lub instytucją oraz być w pełni odpowiedzialni za aspekty polityczne i zarządcze).

Dalsze badania nad dialogiem międzypokoleniowym i partycypacją obywatelską związanymi z SHAFE autorstwa J. van Hoofa i in. (2021) wykazały, że zaangażowanie mieszkańców nie stanowi o automatycznej gwarancji sukcesu. Przykładowo powodzenie conceptualizacji i wdrażania SHAFE może być ograniczone ze względu na niewielką liczbę aktywnych uczestników, brak wymaganych kompetencji i umiejętności do uczestnictwa lub z uwagi na niewystarczającą reprezentację grup docelowych, na rzecz których podejmowane są działania międzypokoleniowe, np. dzieci i młodzież oraz osoby starsze. Ponadto zespół van Hoofa zidentyfikował czynniki, które pozytywnie wpływają na uczestnictwo obywateli w opracowywaniu i implementacji SHAFE, takie jak np. dostarczanie regularnych informacji zwrotnych, pełne zaangażowanie organizacji zaproszonych do procesów partycypacyjnych oraz stosowanie łatwego do zrozumienia i inkluzywnego języka.

Mając na uwadze te obserwacje, w kolejnych częściach rozdziału przedstawiono omówienia dotyczące wyselekcjonowanych przykładów różnych podejść do dialogu międzypokoleniowego i uczestnictwa obywateli związanego z SHAFE, które były wdrażane w latach 2020–2023. Uwzględniono projekty ukierunkowane na odmienne poziomy systemu społecznego i działalności podmiotów polityki publicznej wobec starzenia się ludności (definicje i teorie dot. tych poziomów, zob. Klimczuk 2018). W pierwszej kolejności omówiono inicjatywy Komisji Europejskiej oraz Akcję COST NET4Age-Friendly – związane z poziomem makro (społeczeństwo, podmioty międzynarodowe, globalne). Następnie zwrócono uwagę na projekty „Hands-on SHAFE”, „BIG”, „Bridge the Gap!”, „DESIRE”, „STEP_UP” i „Senior-Friendly The Hague” – związane z poziomami mezo (społeczność lokalna, wieś, miasto, organizacje komercyjne i pozarządowe, państwa) i mikro (starsi obywatele, ich rodziny, gospodarstwa domowe i dzielnice).

Wsparcie Komisji Europejskiej w zakresie rozwoju programów i polityki relacji międzypokoleniowej

KE ogłosiła 2012 rok Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (*European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations*, EY2012), w związku z czym podjęto działania na rzecz stymulowania oddolnych podejść do angażowania obywateli oraz organizacji komercyjnych i pozarządowych aktywności z zakresu polityki publicznej

wobec starzenia się ludności (Klimczuk 2017). W tym miejscu pominięta zostanie dyskusja nad inicjatywami, jakie podjęto w Polsce, jak np. utworzenie Założeń Długofalowej Polityki Senioralnej oraz powołanie wielu programów (m.in. Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych) z komponentami dotyczącymi ogólnego wsparcia rozwoju relacji międzypokoleniowych. Szczegółowe analizy dot. polskich inicjatyw związanych z EY2012 zawiera m.in. opracowanie autorstwa G. Gawrona, A. Klimczuka i Z. Szwedyl-Lewandowskiej (2021).

Jednym z flagowych działań KE związanych z EY2012 było utworzenie Europejskiego Partnerstwa Innowacyjnego na rzecz Aktywnego Starzenia się w Dobrym Zdrowiu (European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing; EIPonAHA; EC 2023b; Amitsis 2021). Początkowo partnerstwo EIPonAHA zostało dobrze przyjęte zarówno wśród organizacji komercyjnych, jak i pozarządowych. W krótkim czasie do sieci dołączyło wiele podmiotów – w 2018 r. sieć obejmowała ponad 1500 samorządów z terenu całej Unii Europejskiej (UE), 3500 partnerów i 500 organizacji reprezentujących różnorodne jednostki administracji publicznej, instytucji naukowych i edukacyjnych, organizacji społeczeństwa obywatelskiego, przemysłu, innowatorów, małych i średnich przedsiębiorstw oraz instytucji finansowych (EC 2018). Z biegiem lat duże zainteresowanie i zaangażowanie powoli malało, a główne wyzwania rozpoznane przez partnerstwo pozostały nierozwiązane, np. potrzeba skalowania i transferu między krajami, regionami i społecznościami dobrych praktyk i polityk publicznych dotyczących m.in. innowacji społecznych i innowacji technologicznych w starzeniu się (Dantas, van Staalduinen, Jegundo, Ganzarain, Ortet 2021; Klimczuk, Tomczyk 2020). Niemniej jednak na poziomie europejskim nadal działa kilka sieci, które wywodzą się z EIPonAHA, które ściśle dotyczą rozwoju SHAFE, m.in. Sieć Interesariuszy Inteligentnych i Zdrowych Przestrzeni Przyjaznych Starzeniu się (Stakeholders Network on Smart Healthy Age-Friendly Environments; SHAFE; zob. Caritas Coimbra 2023; Dantas i in. 2019; Bernardo i in. 2022) oraz Sieć Współpracy Miejsc Referencyjnych (Reference Sites Collaborative Network; RSCN; zob. EC 2023e; Bousquet i in. 2019; Illario i in. 2022).

Aby ponownie ożywić zaangażowanie obywateli UE, KE na początku 2021 r. uruchomiła nową sieć współpracy określoną jako „Aktywne i Zdrowe Życie w Cyfrowym Świecie” (*Active and Healthy Living in the Digital World*, AHLDW). Sieć ta została utworzona jako część platformy Futurium, która jest rozwijana przez KE od 2011 r. Początkowo był to projekt foresightowy mający na celu partycypacyjne kształtowanie polityk publicznych i crowdsourcing pomysłów. Z czasem platforma stała się miejscem do omawiania polityk UE, wymiany dobrych praktyk i poszukiwania partnerów (EC 2023c). Jeden z dedykowanych obszarów w ramach tej nowej sieci poświęcony jest wspieraniu przestrzeni i środowisk przyjaznych starzeniu się. Niemniej dotychczasowa działalność sieci wskazuje na zdecydowanie mniejszy poziom koordynacji

działań niż w przypadku EIPonAHA. Nowa sieć ma charakter forum z dobrowolną wymianą ogłoszeń online, ale już bez np. budowania katalogów innowacji, tworzenia programów partnerskich między gminami, systemów wskaźników do pomiaru upowszechniania innowacji w starzeniu się i regularnych kongresów gromadzących międzynarodowych interesariuszy.

Ponadto na początku 2021 r. przewodnicząca KE, Ursula von der Leyen, ogłosiła nową inicjatywę wspierającą uruchamianie oddolnych aktywności: współprojektowanie Nowego Europejskiego Bauhausu (EC 2023d). Nowy Europejski Bauhaus proponuje skoncentrowanie dyskusji politycznych na miejscach zamieszkiwanych przez obywateli UE oraz na ich relacjach ze środowiskiem naturalnym wykraczającym poza przestrzenie zabudowane. Według KE inicjatywa ta ma stanowić praktyczne podejście do tworzenia pięknych, zrównoważonych i inkluzywnych sposobów życia oraz wykorzystywania ich do inspirowania rozwoju w przyszłości. Obywatele UE są zapraszani do udziału w konsultacjach i konkursach oraz proszeni o dzielenie się swoimi przemyśleniami na temat przyszłych środowisk i miejsc do życia. W tym tego, jak powinny wyglądać i funkcjonować okolice, w których zazwyczaj przebywają. W odróżnieniu od AHLDW inicjatywa ta ma być dalej rozwijana przez tematyczne nabory konkursowe na projekty finansowane z programów UE, m.in. Horyzont Europa w zakresie projektów badawczych i innowacyjnych, programu LIFE w zakresie projektów związanych z działaniami na rzecz środowiska i klimatu oraz przez Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego. Priorytety Nowego Europejskiego Bauhausu mają być także adaptowane przez kraje członkowskie w ich strategiach rozwoju terytorialnego i społeczno-gospodarczego, planach odbudowy i zwiększania odporności oraz programach wdrażających unijną politykę spójności.

Akcja COST CA19136 NET4Age-Friendly: Smart Healthy Age-Friendly Environments

Koncepcja SHAFE stanowiła już element podstaw teoretycznych prowadzących do powstania przynajmniej kilku projektów, w tym sieci wspieranej przez COST, która została powołana na lata 2020–2024. Akcja COST CA19136 NET4Age-Friendly jest międzynarodową i interdyscyplinarną siecią skoncentrowaną na wsparciu zdrowia i dobrostanu w cyfrowym świecie przy jednoczesnym wsparciu rozwiązań przyjaznych starzeniu się, promowaniu włączenia społecznego, niezależnego życia oraz aktywnego i zdrowego starzenia się.

Sieć do 2023 r. zgromadziła 396 członków z 39 krajów, głównie z obszaru UE i krajów sąsiednich. Wśród uczestników są naukowcy, praktycy i interesariusze z biznesu i organizacji reprezentujących społeczeństwo obywatelskie, którzy współpracują w pięciu grupach tematycznych (SHINE 2Europe 2023a). Grupy te dotyczą kolejno: (1) projektowania zorientowanego na użytkownika; (2) zintegrowanych ścieżek wsparcia zdrowia i dobrostanu; (3) rozwiązań

cyfrowych i zrównoważonego wdrażania ich na dużą skalę; (4) wpływu i zrównoważonego rozwoju SHAFE, w tym rozwoju polityk publicznych wobec SHAFE, prognoz finansowania, oceny kosztów i korzyści; oraz (5) syntezy i krytycznej analizy wyników badań z poprzednich czterech obszarów w celu opracowania ram odniesienia dla dalszego rozwoju SHAFE wraz z wytycznymi, standardami i dobrymi praktykami (rozpoznanie czynników sukcesu i wniosków dla przyszłych inicjatyw).

Głównym celem omawianej Akcji COST jest budowanie i rozwój lokalnych, regionalnych oraz krajowych ekosystemów SHAFE w każdym kraju uczestniczącym w sieci. Docelowo te ekosystemy innowacji mają być zgodne z teorią poczwórnej heliksy/spirali (*quadruple helix*; Carayannis i in. 2018) i uwzględniać działalność obywateli, władz publicznych, przedsiębiorstw, organizacji pozarządowych oraz podmiotów badawczo-rozwojowych. Ponadto rozwój tych ekosystemów ma być zbieżny z celami i zasadami wspomnianych już koncepcji i polityk relacji międzypokoleniowych ONZ, WHO i KE. Akcja COST nie ogłosiła jeszcze głównych wyników prac – ich prezentacja jest planowana na 2024 r.

Wzmocnienie facylitatorów inteligentnych, zdrowych i inkluzywnych przestrzeni

Unijny program Erasmus+ pozwala na wspieranie kształcenia, szkolenia, rozwoju inicjatyw młodzieżowych i sportu poprzez konsorcja międzynarodowe (EC 2023a). Obszary te mają kluczowe znaczenie dla rozwoju osobistego i zawodowego obywateli UE. Inkluzywne kształcenie i szkolenie o wysokiej jakości, a także uczenie się nieformalne i pozaformalne, wyposażają uczestników projektów w każdym wieku w kwalifikacje i umiejętności potrzebne do ich uczestnictwa w demokratycznym społeczeństwie, zrozumienia międzykulturowego i udanej mobilności na rynku pracy. W ramach programu Erasmus+ rozwijane są także szkolenia i działania edukacyjne, które wspierają rozwój facylitatorów zorientowanych na wdrażanie inteligentnych, zdrowych i inkluzywnych przestrzeni w ich społecznościach lokalnych. Przykładów dostarczają projekty takie jak „Hands-on SHAFE” (AFEdemy 2023b), „Educational game BIG” (AFEdemy 2023a), „Bridge the Gap!” (ISIS 2023) oraz „DESIgn for all methods to cREate age-friendly housing” (DESIRE; InnoRenew CoE 2023), które obejmują szkolenia dla osób dorosłych zainteresowanych rozwojem inkluzywnych środowisk.

Projekt „Hands-on SHAFE” (okres realizacji: 2019–2022) miał na celu dostarczenie pakietów szkoleniowych online do prowadzenia nieformalnych działań edukacyjnych oraz stworzenie praktycznych narzędzi do poprawy umiejętności osób w każdym wieku (AFEdemy 2023b). W szczególności projekt ten był ukierunkowany na umożliwienie osobom o niższych umiejętnościach lub kwalifikacjach przełożenia koncepcji SHAFE na praktyczne

wdrożenia we własnych domach i dzielnicach mieszkaniowych. W ten sposób projekt wspierał i promował integrację społeczną osób w każdym wieku i każdej płci, w tym osób z ograniczeniami poznawczymi, fizycznymi lub innymi niepełnosprawnościami. Miał również na celu umożliwienie obywatelom stania się innowatorami i pionierami w swoich społecznościach lokalnych lub przedsiębiorcami dostarczającymi usługi i produkty związane z SHAFE (np. dostosowania mieszkań do potrzeb osób starszych i z ograniczeniami sprawności).

Projekt tworzenia gry edukacyjnej „Building Inclusive environments for all Generations” (BIG; okres realizacji: 2020–2022) stanowi przykład szczegółowego szkolenia na temat SHAFE z wykorzystaniem rozgrywek online (AFEdemy 2023a). Podczas realizacji projektu opracowano system, w którym gracze mogą spotykać i rozwiązywać wyzwania stojące przed ich postaciami podczas zabawy. Gra wymusza radzenie sobie m.in. z takimi sytuacjami jak np. poruszanie się w pomieszczeniach niedostępnych dla wózka inwalidzkiego, ładowanie towarów do samochodu podczas opieki nad dzieckiem oraz odwiedzanie restauracji przez osobę z wadą wzroku. W ramach projektu opracowana została również metodyka warsztatowa do wykorzystania gry podczas szkoleń zespołowych.

Projekt „Bridge the Gap!” (okres realizacji: 2020–2022) koncentrował się na szkoleniu osób starszych w zakresie projektowania i ulepszania własnych przestrzeni i środowisk życiowych w celu wspierania niezależnego życia i uczestnictwa w społeczeństwie (ISIS 2023). Z jednej strony szkolenia obejmowały tradycyjne sposoby rzecznictwa i obrony interesów (*advocacy*) przez seniorów i seniorki. Z drugiej strony skupiały się na budowaniu kompetencji starszych dorosłych do korzystania z rozwiązań cyfrowych. Wspierane rozwiązania cyfrowe obejmowały m.in. wykorzystanie dostępu do mediów społecznościowych, tworzenie internetowych kont do reprezentowania swoich opinii publicznych, udostępnianie zdjęć interesariuszom i decydentom w celu wyrażania konkretnych lokalnych potrzeb i rozwiązywania problemów związanych z lokalnymi środowiskami do życia.

Projekt DESIRE (okres realizacji: 2020–2023) jest rozwijany przez międzynarodowe partnerstwo z udziałem czterech krajów (Słowacja, Hiszpania, Portugalia i Słowenia) pracujących nad rozwojem koncepcji „projektowania/wzornictwa dla wszystkich” (*design for all*, D4ALL) w celu jej stosowania w budownictwie przyjaznym starzeniu się (InnoRenew CoE 2023). DESIRE ma na celu zapewnienie profesjonalistom z branży budowlanej, a także sektorów meblarskiego i wyposażenia wnętrz, narzędzi i umiejętności do stosowania metod D4ALL jako integralnej części procesów projektowania, tak aby tworzyć lub dostosowywać mieszkania do zasad SHAFE. Jednocześnie narzędzia te mają poprawiać dobrostan mieszkańców, komfort i autonomię osób starszych oraz innych osób, które znajdują się w sytuacjach silnej zależności od pobytu w domu (np. braku możliwości ich samodzielnego opuszczania).

Projekt obejmuje opracowanie innowacyjnego kursu szkoleniowego na temat D4ALL, który ma zaspokoić potrzeby emocjonalne, poznawcze i społeczne osób starszych, jednocześnie stwarzając nowe możliwości w sektorze mieszkaniowym poprzez wspieranie interakcji i wymiany wiedzy w procesie projektowania/wzornictwa pomiędzy ekspertami z dziedzin, takich jak nauki techniczne, nauki społeczne i sztuka.

Upodmiotowienie obywateli w radzeniu sobie z sytuacjami kryzysowymi w obszarze zdrowia publicznego

Projekt Erasmus+ „STEP_UP” (okres realizacji: 2020–2023) ma na celu opracowanie narzędzia szkoleniowego dla interesariuszy pomocy społecznej i społeczności lokalnych związanych z SHAFE dotyczącego lepszego rozumienia wpływu zachowań ludzkich na rozprzestrzenianie się pandemii lub innych sytuacji kryzysowych w obszarze zdrowia publicznego (SHINE 2Europe 2023b). Wielopokoleniowe grupy uczestników szkoleń korzystając z gier strategicznych, mają zdobyć wiedzę i umiejętności na rzecz zapobiegania negatywnych skutków zdrowotnych oraz radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych. Ponadto przeszkoleni mają mieć umiejętności pozwalające na promocję ochrony zdrowia i dobrostanu w swoich społecznościach lokalnych.

Główną część projektu stanowi gra edukacyjna, która może być również wykorzystana w celach rekreacyjnych i rozrywkowych przez ogół społeczeństwa. W „STEP_UP” gracze podejmują działania na rzecz powstrzymania rozprzestrzeniania się pandemii. W czasie symulacji mają dostęp do wielu środków, które można zastosować do walki z pandemią oraz muszą nauczyć się wybierać spośród nich te, które pomogłyby powstrzymać dalsze rozprzestrzenianie się wirusa bez szkody dla gospodarki lub powodowania dalszych problemów i konfliktów społecznych. Gra ma na celu także pomóc obywatelom w lepszym zrozumieniu i przestrzeganiu restrykcji i środków wprowadzanych na poziomach rządowym i regionalnym oraz w odkładaniu na bok fałszywych informacji, mitów i innych form dezinformacji lub manipulacji błędnymi informacjami.

Wsparcie głosu osób starszych w podejmowaniu decyzji publicznych

Przykładem działań w tym zakresie mogą być projekty wdrażane przez holenderskie miasto Haga, która od 2015 r. jest członkiem GNAFCC (WHO 2023). Na wstępie należy zaznaczyć, że miasta i gminy członkowskie GNAFCC przechodzą 5-letni cykl planowania, wdrażania i ewaluacji podejmowanych działań na rzecz budowania rozwiązań przyjaznych starzeniu się (WHO 2019). Haga na zakończenie swojego pierwszego cyklu w 2020 r. przeprowadziła ankietę wśród 393 osób starszych (65+), aby poznać ich opinie na temat dostosowania

miasta do wymogów stawianych przez WHO (van Hoof i in. 2022). Jednym z głównych wniosków z tych badań jest obserwacja, że starsi mieszkańcy Hagi co prawda dostrzegają wiele pozytywnych zmian, ale uznają je za niewystarczające. Przede wszystkim wysoko oceniają poziom swoich warunków mieszkaniowych. Niemniej znacznie gorzej oceniają jakość przestrzeni i budynków publicznych. Najgorsze oceny o obecnej sytuacji mają osoby o niższych dochodach, które mają problemy zdrowotne i ograniczoną mobilność.

W celu poprawy sytuacji gmina wprowadziła trzy rozwiązania na rzecz zaangażowania osób starszych w tworzenie lokalnej polityki wobec starzenia się ludności. W pierwszej kolejności powołano Radę Senioralną do prowadzenia dialogu i uwzględniania przez decydentów opinii doradczych od reprezentantów środowisk osób starszych (Dikken i in. 2020; van Hoof i in. 2020; van Hoof i in. 2022). Następnie utworzono Platformę Wiedzy o Przyjaznym Starzeniu się w Hadze. System ten pozwala m.in. starszym obywatelom, naukowcom, administracji zdrowia publicznego, decydentom miejskim i przedsiębiorstwom społecznym spotykać się regularnie w celu wymiany wiedzy o bieżących badaniach i działaniach oraz poszukiwania możliwości współpracy w zakresie wdrażania miejskiego Planu Działania na rzecz Przyjaznego Starzenia się w Hadze w latach 2020–2022 (Den Haag 2020). Po trzecie, utworzono Panel Osób Starszych mający na celu stałe odbieranie głosów, uwag i pomysłów od mieszkańców gminy. Panel obejmuje ok. 1500 osób starszych spośród ok. 77000 osób w wieku 65+ i pozwala na ogłaszanie konsultacji publicznych w wielu różnych tematach związanych z zarządzaniem gminą.

Należy uznać, że wskazane rozwiązania zastosowane w Hadze są pod wieloma względami zgodne z teoretycznymi założeniami koprodukcji (*co-production*) i współzarządzania (*governance*) usługami publicznymi w obszarze polityki publicznej wobec starzenia się ludności – niemniej ich omawianie wykracza poza zakres niniejszego rozdziału (zob. Klimczuk 2017; Gawron, Klimczuk, Szweda-Lewandowska 2021).

Podsumowanie i wnioski

Przedstawiony w rozdziale przegląd wybranych projektów pozwolił na poznanie różnych perspektyw rozwoju inteligentnych i zdrowych przestrzeni przyjaznych starzeniu się w skalach: makro, mezo i mikro, jak również potrzeb, które wymagają dalszych interwencji. W tabeli 2 zaprezentowano główne wnioski dotyczące mocnych i słabych stron poszczególnych inicjatyw oraz wyzwań, przed którymi stoi dalszy rozwój dialogu międzypokoleniowego i partycypacji obywatelskiej.

Tabela 2. Porównanie wybranych inicjatyw z zakresu dialogu międzypokoleniowego i partycypacji obywatelskiej związanych z implementacją idei „społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku”

Inicjatywa i poziom systemu społecznego	Mocne strony	Słabe strony	Wyzwania
Inicjatywy Komisji Europejskiej (makro)	<ul style="list-style-type: none"> • Łączenie podejścia odgórnego (KE) i oddolnego (zaangażowanie interesariuszy) w polityce publicznej wobec starzenia się ludności • Koncentracja na łączeniu starzenia się populacji z procesami cyfryzacji i rozwojem zróżnicowanych środowisk 	<ul style="list-style-type: none"> • Niejasne monitorowanie i ocena wyników • Wątpliwa ciągłość wsparcia podjętych inicjatyw, delegowanie koordynacji na interesariuszy • Zależne od programów finansowania z priorytetami dotyczącymi określonych polityk sektorowych (np. podmioty gospodarcze zorientowane na rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych i sztucznej inteligencji) 	<ul style="list-style-type: none"> • Skalowanie dobrych praktyk i transfer polityk w krajach, regionach i społecznościach • Utrzymanie wysokiego poziomu zaangażowania interesariuszy
COST Action NET4Age-Friendly (makro)	<ul style="list-style-type: none"> • Oddolna i interdyscyplinarna sieć międzynarodowa • Udzielanie wsparcia w postaci wytycznych, standardów i wymiany dobrych praktyk 	<ul style="list-style-type: none"> • Ograniczone zasoby i legitymizacja pozwalające na realną koordynację i podejmowanie interwencji • Budowa trwałości sieci po okresie realizacji projektu 	<ul style="list-style-type: none"> • Budowanie wielopoziomowych ekosystemów innowacji z poczworną helikszą obejmującą obywateli, władze publiczne, firmy i naukowców
Projekty: „Hands-on SHAFE”, „BIG”, „Bridge the Gap!” i „DESIRE” (mezo i mikro)	<ul style="list-style-type: none"> • Dostarczanie pakietów szkoleniowych i narzędzi związanych z mieszkaniami i przestrzeniami przyjaznymi starzeniu się • Promocja przedsiębiorczości i integracji międzypokoleniowej 	<ul style="list-style-type: none"> • Ograniczona (lokalna i regionalna) skala rozwiązań innowacyjnych 	<ul style="list-style-type: none"> • Dalsze upowszechnianie i rozwój programów
Projekt „STEP_UP” (mezo i mikro)	<ul style="list-style-type: none"> • Wzmacnianie obywateli, w szczególności osób starszych, w sytuacji kryzysu zdrowia publicznego 	<ul style="list-style-type: none"> • Monitorowanie i ocena wyników po pandemii COVID-19 	<ul style="list-style-type: none"> • Poszerzenie nacisku na walkę z dezinformacją lub fałszywymi informacjami
Projekt „Senior-Friendly The Hague” (mezo i mikro)	<ul style="list-style-type: none"> • Szeroki zestaw rozwiązań lokalnych angażujących osoby starsze we wdrażanie i zarządzanie ideą miasta przyjaznego starzeniu się 	<ul style="list-style-type: none"> • Ustanowienie zasad zrównoważonego rozwoju rady senioralnej, platformy wiedzy i panelu osób starszych 	<ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie zaangażowania wśród obywateli o niższym statusie społeczno-ekonomicznym
Źródło: opracowanie własne.			

Doświadczenia przedstawionych inicjatyw pozwalają na określenie przynajmniej pięciu rekomendacji dla podmiotów polityki publicznej wobec starzenia się ludności, ze szczególnym uwzględnieniem poziomu lokalnego. Po pierwsze, można zauważyć, że niezbędne jest podjęcie prac nad ustrukturyzowanym, stałym i kompleksowym wsparciem publicznym dla przestrzeni SHAFE. Po drugie, w promocji SHAFE pomocne może być dalsze nawoływanie do aktywnego obywatelstwa i brania odpowiedzialności za bardziej inkluzywną transformację społeczeństwa. Po trzecie, jak wskazały przytoczone przykłady, część aktorów społecznych może traktować udział w procesach związanych z rozwojem środowisk i przestrzeni przyjaznych starzeniu się jako dodatkowe obciążenie. Zasadne jest zatem zapewnienie odpowiednich szkoleń i wsparcia instytucjonalnego ukierunkowanego np. na wsparcie facylitatorów, jak też osób starszych zainteresowanych rozwojem przestrzeni SHAFE. Po czwarte, przytoczone studia przypadków wskazują, że przezwyciężenie barier jest możliwe np. poprzez wykorzystanie innowacyjnych pakietów edukacyjnych, gier, platform wiedzy i paneli obywatelskich, które wzmacniają poczucie podmiotowości wśród interesariuszy. Po piąte, istotne jest wzmacnianie czynnika sukcesu przytoczonych inicjatyw, jakim było stymulowanie współpracy zróżnicowanych grup docelowych oraz różnych grup wiekowych.

Podjęte studia pozwalają na określenie przynajmniej czterech potencjalnych kierunków dalszych badań. Po pierwsze, możliwe jest pogłębienie wniosków z badań nad SHAFE poprzez zastosowanie odmiennych dedukcyjnych i indukcyjnych podejść do analizy polityki publicznej wobec starzenia się ludności na różnych poziomach systemu społecznego (zob. Klimczuk 2017, 2018). Po drugie, koncepcja SHAFE może być dalej rozwijana poprzez uwzględnienie wybranych elementów najnowszych teorii proponowanych na gruncie gerontologii społecznej, np. związanych z założeniami gerontologii krytycznej i gerontologii emancypacyjnej (zob. Estes, DiCarlo 2019), które m.in. proponują większy dystans do „pozytywnych” aspektów rozwiązań cyfrowych w SHAFE, jak zastosowanie dużych zbiorów danych i sztucznej inteligencji. Po trzecie, zasadne jest pogłębienie wiedzy o międzypokoleniowych aspektach korzystania z technologii cyfrowych związanych z SHAFE i ich konsekwencjach dla rozwoju dialogu międzypokoleniowego i partycypacji obywatelskiej (zob. Marston, Shore, Stoops, Turner 2022). Po czwarte, zasadne jest dalsze poszukiwanie rozwiązań, które ułatwią sprostanie wyzwaniom, przed którymi stoją omówione inicjatywy, jak chociażby skalowanie i transfer innowacyjnych rozwiązań pomiędzy różnymi krajami, regionami i społecznościami.

Bibliografia

- AFEdeMy (2023a). *Educational game: Building Inclusive environments for all Generations*. Pobrane z: <http://www.big-game.eu> [5.06.2023 r.].
- AFEdeMy (2023b). *Hands-on training and tools on smart healthy age-friendly environments*. Pobrane z: <http://www.hands-on-shafe.eu> [5.06.2023 r.].
- Amitsis, G. (2021). *European Year of Active Ageing and Solidarity Between Generations*. W: D. Gu, M.E. Dupre (red.), *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging* (s. 1722–1728). Cham: Springer International Publishing.
- Arnstein, S.R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Bernardo, J. i in. (2022). eHealth Platforms to Promote Autonomous Life and Active Aging: A Scoping Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19.
- Bousquet, J., Illario, M., Farrell, J., Batey, N., Carriazo A.M., Malva, J., Zurkühlen, A.J. (2019). The Reference Site Collaborative Network of the European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing. *Translational Medicine @ UniSa*, 19, 66–81.
- Carayannis, E.G., Grigoroudis, E., Campbell, D.F.J., Meissner, D., Stamati, D. (2018). The ecosystem as helix: an exploratory theory-building study of regional co-competitive entrepreneurial ecosystems as Quadruple/Quintuple Helix Innovation Models. *R&D Management*, 48(1), 148–162.
- Caritas Coimbra (2023). *Stakeholders Network on Smart Healthy Age-Friendly Environments*. Pobrane z: <https://en.caritascoimbra.pt/shafe/> [5.06.2023 r.].
- Chłoń-Domińczak, A., Hausner, J. (red.) (2021). *Pokolenia: Solidarni w rozwoju*. Kraków: Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej.
- Dantas, C., van Staaldhuizen, W., Illario, M., Spuru, L. (2021). Smart and inclusive environments for all – SHAFE explained. *Technium Social Sciences Journal*, 25, 630–638.
- Dantas, C., van Staaldhuizen, W., Jegundo, A., Ganzarain, J., Ortet, S. (2021). *Ageing Policy Transfer, Adoption, and Change*. W: D. Gu, M.E. Dupre (red.), *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging* (s. 353–358). Cham: Springer International Publishing.
- Dantas, C., van Staaldhuizen, W., Jegundo, A., Ganzarain, J., van der Mark, M., Rodrigues, F., Illario, M., Luca, V. de (2019). *Smart Healthy Age-Friendly Environments – Policy Recommendations of the Thematic Network SHAFE*. *Translational Medicine @ UniSa*, 19, 103–108.
- Den Haag (2020). *Municipal Action Programme: Senior-Friendly The Hague 2020–2022*. Pobrane z: <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/wp-content/uploads/2015/03/Unofficial-translation-Actieprogramma-Seniorvriendelijk-Den-Haag-2020-2022-en-GB.pdf> [5.06.2023 r.].
- Dikken, J., van den Hoven, R.F.M., van Staaldhuizen, W.H., Hulsebosch-Jansen, L.M.T., van Hoof, J. (2020). How Older People Experience the Age-Friendliness of Their City: Development of the Age-Friendly Cities and Communities

- Questionnaire. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, article 6867.
- European Commission (2018). *Commission Staff Working Document: Progress of the European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing*. 9.10.2018, SWD(2018) 437 final. Brussels: European Commission.
- European Commission (2023a). *Erasmus+*. Pobrane z: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu> [5.06.2023 r.].
- European Commission (2023b). *European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/eip/ageing/home_en.html. [5.06.2023 r.].
- European Commission (2023c). *Futurium*. Pobrane z: <https://futurium.ec.europa.eu/en/> [5.06.2023 r.].
- European Commission (2023d). *New European Bauhaus*. Pobrane z: https://europa.eu/new-european-bauhaus/index_en [5.06.2023 r.].
- European Commission (2023e). *Reference Sites Collaborative Network*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/eip/ageing/reference-sites_en.html [5.06.2023 r.].
- Estes, C.L., DiCarlo, N. (2019). *Aging A-Z: Concepts toward emancipatory gerontology*. New York, NY: Routledge.
- Felczak, J., Kubicki, P., Szczech-Pietkiewicz, E., Szweda-Lewandowska, Z. (2022). *Miasta wobec starzenia się ludności. Młodzi nie będziemy*. Warszawa: Unia Metropolii Polskich.
- Gawron, G., Klimczuk, A., Szweda-Lewandowska, Z. (2021). *Starzenie się populacji. Aktywizacja, koprodukcja i integracja społeczna osób starszych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Illario, M., Luca, V. de, Onorato, G., Tramontano, G., Carriazo, A.M., Roller-Wirnsberger, R.E., Apostolo, J., Eklund, P., Goswami, N., Iaccarino, G., Triassi, M., Farrell, J., Bousquet, J. (2022). Interactions Between EIP on AHA Reference Sites and Action Groups to Foster Digital Innovation of Health and Care in European Regions. *Clinical Interventions in Aging*, 17, 343–358.
- InnoRenew CoE (2023). *DESIRE: DESIgn for all methods to cREate age-friendly housing*. Pobrane z: <https://innorenew.eu/project/design-methods-create-age-friendly-housing-desire/> [5.06.2023 r.].
- Institut für Soziale Infrastruktur (2023). *Bridge the Gap!*. Pobrane z: <https://bridgethegap-project.eu> [5.06.2023 r.].
- Klimczuk, A. (2013). *Solidarność pokoleń w perspektywie strategicznej państwa*. W: A. Kubów, J. Szczepaniak-Sienniak (red.), *Polityka rodzinna a polityka rynku pracy w kontekście zmian demograficznych* (s. 190–205). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Klimczuk, A. (2017). *Economic Foundations for Creative Ageing Policy, Volume II: Putting Theory into Practice*. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Klimczuk, A. (2018). Polityka publiczna wobec starzenia się ludności. Przegląd pojęć i podejść teoretycznych. *Studia z Polityki Publicznej*, 4, 67–94.

- Klimczuk, A., Tomczyk, Ł. (2016). Inteligentne miasta przyjazne starzeniu się – przykłady z krajów Grupy Wyszehradzkiej. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 34, 79–97.
- Klimczuk, A., Tomczyk, Ł. (red.) (2020). *Perspectives and Theories of Social Innovation for Ageing Population*. Lausanne: Frontiers Media.
- Lüscher, K., Klimczuk, A. (red.) (2017). *Pokolenia, relacje międzypokoleniowe, polityka relacji międzypokoleniowych. Wielojęzyczne kompendium – edycja 2017*. Konstanz: Universität Konstanz.
- Marston, H.R., Shore, L., Stoops, L., Turner, R.S. (2022). *Transgenerational technology and interactions for the 21st century: Perspectives and narratives*. Bingley, UK: Emerald Publishing Limited.
- Marston, H.R., Shore, L., White, P.J. (2020). How Does a (Smart) Age-Friendly Ecosystem Look in a Post-Pandemic Society?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, article 8276.
- Marston, H.R., van Hoof, J. (2019). “Who Doesn’t Think about Technology When Designing Urban Environments for Older People?” A Case Study Approach to a Proposed Extension of the WHO’s Age-Friendly Cities Model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, article 3525.
- SHINE 2Europe (2023a). *COST Action 19136: International Interdisciplinary Network on Smart Healthy Age-Friendly Environments*. Pobrane z: <http://www.net4age.eu> [5.06.2023 r.].
- SHINE 2Europe (2023b). *STEP_UP: Stop Epidemic Growth through Learning*. Pobrane z: <https://stepupgame.eu> [5.06.2023 r.].
- Szukalski, P. (2012). *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- UN (2023). *Sustainable Development Goals*. Pobrane z: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/> [5.06.2023 r.].
- van Hoof, J., Rusinovic, K.M., Tavy, Z.K.C.T., van den Hoven, R.F.M., Dikken, J., van der Pas, S., Kruize, H., Bruin, S.R. de., van Bochove, M.E. (2021). *The Participation of Older People in the Concept and Design Phases of Housing in The Netherlands: A Theoretical Overview*. *Healthcare*, 9, article 301.
- van Hoof, J., Dikken, J., Buttigieg, S.C., van den Hoven, R.F.M., Kroon, E., Marston, H.R. (2020). Age-friendly cities in the Netherlands: An explorative study of facilitators and hindrances in the built environment and ageism in design. *Indoor and Built Environment*, 29(3), 417–437.
- van Hoof, J., van den Hoven, R.F., Hess, M., van Staalduinen, W.H., Hulsebosch-Jansen, L.M., Dikken, J. (2022). How older people experience the age-friendliness of The Hague: A quantitative study. *Cities*, 124.
- WHO (2007). *Global Age-Friendly Cities: A Guide*. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2019). *Membership Terms of Reference: Membership in the Global Network of Age-Friendly Cities and Communities (GNAFCC)*. Pobrane z: <https://extranet>.

who.int/agefriendlyworld/wp-content/uploads/2022/04/GNAFCC-membership-en.pdf [5.06.2023 r.].

WHO (2023). *Age-Friendly World: The Hague*. Pobrane z: <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/network/the-hague/> [5.06.2023 r.].

WHO Europe (2017). *Age-Friendly Environments in Europe: A Handbook of Domains for Policy Action*. Copenhagen: World Health Organization – Regional Office for Europe.